



ONZE VROEGERE WEERTSCHE KLOOSTERKERK

NU de Weertsche kloosterkerk voor de zooveelste maal weer een danige verandering heeft ondergaan, is het wellicht voor belangstellenden interessant een en ander mee te deelen over de gegevens, die bij de jongste verbouwing voor de dag kwamen. Met de andere gegevens welke reeds bekend waren of voor ieder bij onderzoek bereikbaar zijn, hebben ze zeker eenige waarde om ons historisch de weg te wijzen in dit gebouw, wat in de loop der tijden heel wat heeft meegemaakt. De bouwkundige ontwikkeling van deze kerk hangt zeer nauw samen met de roerige geschiedenis van ons Vaderland en onze Provincie. Vooral van belang is de tijd van de beeldenstorm en van de Fransche Revolutie.

Naar gelang de verbouwingen, welke de kerk in de loop der tijden heeft ondergaan, kunnen we verschillende perioden onderscheiden. Daar er van vroegere veranderingen noch tekening noch beschrijving schijnt over gebleven te zijn, is het ondoenlijk van elke verbouwing de datum zelfs maar bij benadering, te geven. Behalve enkele algemeene termen van verwoesting, uitbreiding, wederopbouw en herstel, vinden we in de geschreven bronnen bijna niets, zoodat we zoo goed als uitsluitend zijn aangewezen op de overgebleven restjes van vroegere verbouwingen, welke zich boven of onder de grond, aan de binnen- en buitenkant der muren bevinden of bevonden. Op grond van die resten, brokken van muren, afgebroken daken, dichtgemetselde bogen, ingangen, nissen enz. en in verband met de algemeenen aanduidingen welke opgeteekend zijn, kunnen we 3 groote perioden onderscheiden.

De eerste vanaf de stichting der kerk in 1461 tot aan haar uitbreiding in 1526; de tweede vanaf 1526 tot aan de Fransche Revolutie \pm 1797; de laatste vanaf de Fransche Revolutie tot heden. Zoo mogelijk zullen we de verschillende mutaties en mutilaties onder een van deze perioden terug brengen, maar voor vele kleinere veranderingen moeten we ons tevreden stellen met een relatieve dateering, zoodat we alleen kunnen zeggen dat de eene verandering aan de andere moet zijn voorafgegaan. En zelfs dat is hier en daar zeer moeilijk, omdat de steenen van een oude muur meermalen gebruikt zijn voor 't optrekken van een nieuwe.

Voor ons doel is 't niet noodig, te spreken over de gedaanteverandering welke de kloosterkerk onderging bij de laatste verbouwing. Dit toch kan nog niet gerekend worden als tot de geschiedenis behoorend en zal door foto's, teekeningen en beschrijvingen aan 't nageslacht overgeleverd worden beter als dat met vroegere mutaties het geval was.

Niemand die de tegenwoordige kerk voor de verbouwing gekend heeft, zal 't verwonderen dat niet van alles met historische zekerheid kan gezegd worden hoe het vroeger was, als men bijna alleen moet afgaan op overblijfselen van de vroegere bouw. Want ofschoon de laatste verandering niet de geringste is, schijnt men toch ook vroeger voor geen kleintje vervaard geweest te zijn. Dat het vroegere geslacht heel wat heeft aangedurfd, blijkt uit de min of meer gevaarlijke konstrukties die men hier en daar aantreft. Zoo heeft men o.a. een stuk muur tusschen het tegenwoordige St. Franciskus-altaar en de eerste pilaar van het schip later terwille van de symmetrie tot een gothische boog uitgekapt. Dit muurwerk hangt tamelijk los in de lucht, vertoont in 't midden een flinke scheur en is reeds een stuk naar beneden uitgezakt. Zelfs is op sommige plaatsen, vooral in de buurt van de tegenwoordige dwarsbeuk aan de evangeliekant, in de loop der tijden zoo geknutseld, dat de tegenwoordige konstruktie daar een onoplosbare puzzle van muurbrokken is geworden. Reeds vroeger hebben sommigen o.a. *P. Aurelius Pompei*, *P. Gijsbertus Hesse*, *P. Martinianus Briels*, *P. Marculphus Heijer*, dit onderwerp in verband met andere onderzoekingen besproken. Van hun gegevens werd een dankbaar gebruik gemaakt. Ook werden met behulp van enkele konfraters sommige meer of minder toegankelijke schuilhoeken naarstig onderzocht.

Het eerste kerkje van de Minderbroeders te Weert werd gebouwd op een plaats, waar zich voorheen een gedeelte van het oude kasteel der graven van Horne bevond. Van dit kasteel, genaamd „Aldenborch" (in tegenstelling met zijn opvolger: de nieuwe burcht) schijnt boven de grond niets meer te zijn overgebleven. Over de z.g. oude kasteeltoren later. Van hetgeen onder de grond waarschijnlijk over is, zijn nu nog enkele stukken ondergrondse gangen toegankelijk, welke zich ongeveer bevinden onder het tegenwoordige St. Antonius-altaar (het vroegere groentenkeldertje). Misschien zijn ze in latere tijden gedeeltelijk gebruikt als grafkelder of als ingang tot de grafkelders in onze kloosterkerk. Zeker hebben ze vroeger aan twee kanten doorgelopen en wel naar die plaatsen, waar overblijfselen van begraafplaatsen zijn gevonden, zooals we zullen zien. Deze gangen zijn waarschijnlijk pas tot hun tegenwoordige lengte teruggebracht, toen men het doksaal bouwde, want een van de peilers daarvan rust precies op 't muurtje (40 c.M. breed), dat die gangen nu afsluit. Wat daarachter lag, heeft men laten instorten. Daar in de buurt werden vele beenderen en ook een intakte schedel gevonden.

Verder zijn er bij het aanleggen van de verwarming nog andere brokken muur gevonden, die ook tot het oude kasteel moeten behoord hebben o.a. onder de muur van de sakristie aan de kant, waar nu de deur is. Hierin was een gewelfde boog, welke er op wijst dat een van de kasteelgangen er op uitkwam. Onder de vloer van de nieuwe ingang naar 't koor, ± 1 M. van de tegenwoordige wenteltrap, werd nog een ander stuk wenteltrap gevonden, die ± 1 M. diep in de grond liep. Datgene wat buiten de ruimte der tegenwoordige kerk aan kasteel-muren werd gevonden, is door *Br. Stanislaus v. Schadewijk* op tekening gebracht en berust in 't Archief.

Het oudste kloosterkerkje werd gebouwd tusschen de jaren 1461-1462 en daar men reeds binnen een jaar met de werkzaamheden van klooster en kerk gereed was, wordt algemeen gegist, dat het geheel niet veel meer was dan een omvorming van het oude kasteel met een kerkske van nederige afmetingen.

FIG. I

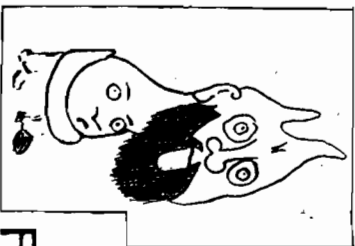
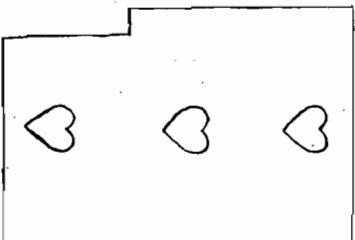
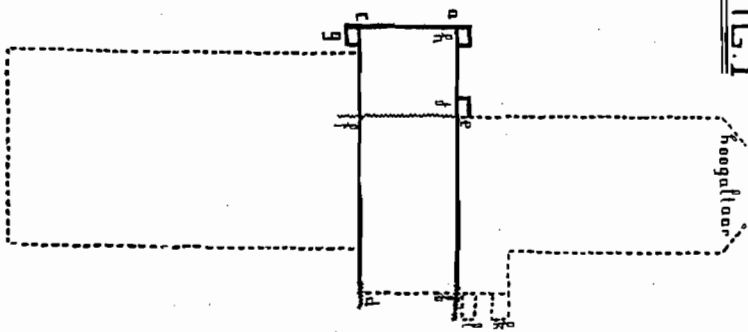


FIG. V

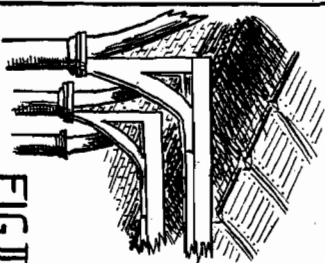


FIG. II

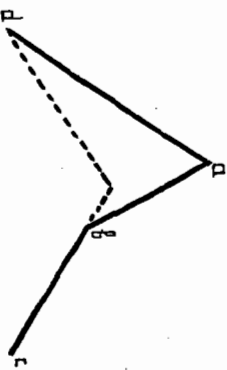


FIG. III

Dit komt zeer goed uit met de gissing, die moet gemaakt worden op grond van overgebleven bouwdeelen en enkele nieuwe gegevens. Vast staat dat het een hoogaltaar had aan de Oostkant, een zijaltaar aan de Noord- en een aan de Zuidzijde. Waarschijnlijk zal dat kerkje dus gestaan hebben dwars over de tegenwoordige kerk, die naar 't Noorden gericht is. Te oordeelen naar de overblijfselen moet dit ongeveer de ruimte beslagen hebben, welke zich bevindt tusschen de tegenwoordige kommuniebank en de muur waartegen de zijaltaren staan, dus ± 7 Meter breed. (fig. 1, a.b.c.d.). Een spoor van de muren van dit kerkje is nog te vinden in 't z.g. groentenkeldertje, n.l. een groote, zware steenen boog. Deze hoort niet thuis bij de gewelven van die gangen en moet daar later speciaal zijn aangebracht als fundament van een der buitenmuren, welke bij de huidige verbouwing ook gedeeltelijk zijn bloot gelegd. Op de fundamente van deze buitenmuur is in latere tijd het muurtje opgetrokken, waartegen nu de zijaltaren rusten (fig. 1, a.b.). Deze muurtjes zelf zijn maar 25 c.M. breed, maar 30 c.M. onder de grond verbreedend zij zich. Ook 't fundament van de buitenmuur aan de andere kant (fig. 1, c.d.) kwam gedeeltelijk bloot te liggen en bevindt zich onder de kommuniebank en in 't verlengde daarvan. Aan de kant van 't klooster (fig. 1, a.c.) bevond zich hoogstwaarschijnlijk het hoofdeinde van 't oudste kerkje. Aan die kant schijnt meer overgebleven van de oude kerkmuren. Twee groote stukken muur, die nu gedragen worden door spitsbogen vormen daar een soort zijbeukje. Zij zijn zoowel binnen in de kerk als buiten zichtbaar.

Zeker zijn ze niet tegelijk met de tegenwoordige kerk gebouwd. Ze zijn ouder, daar zij met de overige muren niet alleen in geen steensverband staan, maar zelfs los daarvan (fig. 1, e.). Boven de gewelven is zelfs de afscheiding zoo groot, dat men er gemakkelijk een hand kan tusschen steken. Bovendien is de muur van het koor en de verbindingsmuur van de middenpilaren der kerk daar doorgetrokken, zooals boven de gewelven te zien is. (fig. 1, e.f.). Ook zijn deze stukken muur boven aan de buitenkant afgesloten door een steenen band van geheel andere konstruktie als bij de overige muren. Ten slotte ook de resten van 3 steun-beeren (fig. 1, g.h.j.), welke zich aan beide zijden bevinden (gedeeltelijk zichtbaar boven op 't dak) zijn van geheel andere vorm als de overige kontreforten.

Hoe lang het oudste kerkje kan geweest zijn, valt moeilijk uit te maken. Voor eerst kan men niet meer achterhalen hoever dit kerkje naar de kant van de Biest doorliep (fig. 1, b.d.) daar de afsluitingsmuur niet is teruggevonden. De tegenwoordige kerkmuur daar kan 't niet geweest zijn, want deze sluit volkomen aan bij de overige muren der kerk. Wel bevinden zich aan die kant 2 steunbeeren, welke in vorm en ligging verschillen van de overige steunbeeren der kerk (fig. 1, k.l.). Hoe dat te verklaren is? We zouden er naar kunnen gissen, maar de jongste gegevens hebben geleerd dat zoo iets zeer vermetel is. In alle geval komen ze ook niet overeen met de steunbeeren van 't oudste kerkje en bovendien vallen zij buiten het verlengde daarvan.

Aan de kant van het klooster staat wel een dwarsmuur (fig. 1, a.c.), welke ook in de loop der tijden zeker eenige verandering heeft ondergaan, maar toch in steensverband aansluit bij de overgebleven zijmuren. Ook hierin schijnen we dus weer een brokstuk van het oude kerkje te moeten zien. Is dit de afsluitingsmuur geweest aan het hoofdeinde van 't oude kerkje, waar het hoog-

altaar stond? Als dat zoo is dan moeten de grafkelders van de grafelijke familie van Horne, welke zich voor het tegenwoordige hoogaltaar bevinden, oorspronkelijk ook hier in de buurt geweest zijn. Waarschijnlijk is dit ook zoo: 't ligt in 't verlengde van een der gangen, waarvan boven sprake was. De grond onder de vloer is hier ook niet zo vast. Daar schijnt een ingevallen of opgevolde holte te zijn, want de grond is daar nog steeds eenigszins in werking. De opzichter van de nieuwe bouw wees hierop en volgens hem is hierin de eenige verklaring te vinden van de vele groote scheuren, welke alle muren daar in de buurt vertoonen. Bij de laatste verbouwing zijn er zelfs eenige bijgekomen.

Was het oudste kerkje ook gewit? Zeker niet. Dit is ook nog wel te zien aan de stukken muur, die boven de gewelven uitsteken (fig. 1, a.c.f.e.), welke vroeger van binnen in de kerk zichtbaar waren en ook niet gewit zijn. De tegenwoordige steenen gewelven daar zijn zeker pas later aangebracht, want boven deze gewelven bijna tegen het dak van de kerk is een overblijfsel te vinden van een vroeger houten gewelf. De gewelfribben hiervan zijn zeer mooi bewerkt, niet recht maar gebogen en vormen een gothische boog. In de ribben zijn nog aanwezig de gleuven, waarin de houten schutting zich bevond. Boven op de balken schijnen hiervan nog enkele overblijfselen te liggen. Een dergelijke afsluiting van boven (fig. 2, naar teekening v. P. Mart. Briels in Verh. der Acad. Weert VIII, 546) zal heel wat beter gestaan hebben als de onbeholpen steenen gewelven, die zich daar nu een stuk lager bevinden. Boven de houten gewelven in de spits van de eindmuur is vroeger een raampje geweest, waarschijnlijk tot lichtbron voor de kleine zoldering, die daarboven lag en waarvan ook nog een stuk over is.

In 1512 kregen de Minderbroeders te Weert verlof om hun kloosterkerkje te vergrooten. 't Duurde lang voordat men hiermee klaar was. In 1526 toch werd ze pas gekonsakreerd. De kerk was nu vergroot (ampliata), hersteld (restaurata) en herbouwd (reaedificata), en, had 6 altaren aan de kant van het kerkhof. Aldus het Ms. van Steen. Er is dus sprake van herstellen, herbouwen en vergrooten. Daar er voor 1526 over een verwoesting van de kloosterkerk niets met zekerheid bekend is, hebben we deze aantekening waarschijnlijk zoo te verstaan, dat 't oude kerkje voor 't grootste gedeelte werd afgebroken en met behoud van enkele onderdeelen hersteld en herbouwd, zodat men een groote, nieuwe kerk kreeg met 6 zijaltaren „a parte cemiterii“, het reeds vroeger gekonsakreerde hoogaltaar en de 2 zijaltaren niet mee gerekend. Juist omdat er niets van een verwoesting van 't vroeger kerkje opgeteekend staat, is het ook zeer waarschijnlijk dat enkele stukken, waarover reeds in 't voorafgaande sprake was, voor de nieuwe bouw benut werden. Deze kerk van 1526 staat er, zooals we zullen trachten aan te toonen, nu voor 't grootste gedeelte nog. Zoowel ligging als grootte zijn sindsdien 't zelfde gebleven. De voornaamste verandering is wel deze, dat de beuk aan de Evangelie zijde van voren en aan de kant van het klooster een flinke ruimte heeft moeten inboeten. Wel heeft zij echter in de loop der tijden nog tallooze, andere mutaties en mutilaties moeten ondergaan, zelfs zooveel dat de chronologische loop van haar gedaanteverwisselingen onmogelijk is te volgen. Met zekerheid zijn bekend de plundering en verwoesting van 1566 en 1572 door de beeldstormers en de restauratie welke

daarop volgde. Ongetwijfeld heeft zij nog heel wat andere stormen verduurd en herstellingen moeten ondergaan. Slechts van sommige veranderingen kan de datum of de opeenvolging met zekerheid vastgesteld worden.

Oorspronkelijk was de kerk van 1526 zeker meer symmetrisch van vorm. Zij bestond uit 2 beuken van ongeveer gelijke hoogte en gelijke breedte. De ronde, dikke pilaren der kerk zijn van boven verbonden door een muur, welke tegenwoordig de ruimte aanvult tusschen de hoogere gewelven van de rechterbeuk en de lagere van de linkerbeuk. De oorspronkelijke verbindingsmuur van deze kolommen, waarin zich gothische bogen bevinden, ligt ongeveer 1 M. hooger, zooals van binnen in de kerk duidelijk te zien is. Ook de voorste boog tusschen de eerste pilaar en de koormuur moet oorspronkelijk van dezelfde afmeting geweest zijn. Deze is echter later uitgekapt en met de steenen gewelven gelijk gemaakt. Het onderste gedeelte van de verbindingsmuur der overige pilaren schijnt slechts muur, maar als men op de kleine gewelven staat, ziet men dat het een opvulsel is van hout, leem en kalk, niet meer dan 3 c.M. dik. De lage gewelven zelf zijn van hetzelfde maaksel, dus niet van steen zooals de hoogere gewelven.

Deze houtleemen muurtjes en gewelfjes zijn zeker van latere datum, zooals men kan opmaken uit de stukjes schijnbare, blinde ramen, welke in de bijgemaakte verbindingsmuur der pilaren zijn aangebracht om wille van de symmetrie met de ramen, welke zich in de tegenoverliggende, buitenmuur der kerk bevinden, en ook pas in latere tijden verhoogd zijn. Zeker is dus dat de kleine gewelven eigenlijk niet in de linkerbeuk thuishooren en dat deze vroeger van boven een andere en hoogere afsluiting had, zooals blijkt uit de hooge verbindingsmuur der kolommen. Uit de overblijfselen is op te maken dat deze beuk vroeger een houten gewelf had, zooals we 't zagen bij de bespreking van 't oudste kerkje. Ook was de linkerbeuk vroeger breeder. De muur van de kerk aan die kant, waartegen nu de biechtstoelen staan, is tot op de helft van de hoogte slechts zeer dun en kan onmogelijk bedoeld zijn als buitenmuur van de kerk. Ze moet er pas later ingezet zijn. Bovendien ligt achter deze muur een aantal nissen, welke van boven gewelfd zijn. Deze ruimten hebben vroeger tot de kerk behoord, zoodat de dikke muur van het pand tot op een bepaalde hoogte de buitenmuur van de kerk is geweest. De kolossale steunbeeren, welke zich daartegen bevinden, komen dan wel aan de binnenkant der kerk te liggen, maar dit komt meer voor in gothische kerken en kon hier de facto moeilijk anders, omdat ze natuurlijk niet in het pand konden staan. De gewelfde nissen zijn een soort bijkapelletjes geweest, waarin zich de 6 zijaltaartjes bevonden, die in 1526 na de vergrooting der kerk gekonsakreerd werden. Immers zij worden gezegd te liggen „a parte cemiterii”, wat zeer goed uitkomt, want bij het aanleggen der verwarming is gebleken, dat het pand daarnaast vroeger als begraafplaats heeft gediend. Wel een mand vol beenderen werd daar opgegraven. De altaartjes, welke in dezelfde richting lagen als het tegenwoordige altaar van de Martelaren van Weert, zijn hoogstwaarschijnlijk gilden- of broederschapsaltaren geweest, die men meer aantreft in de kerken uit die tijd. In alle geval kan deze ruimte vanwege steunbeeren niet het oude pand van het klooster geweest zijn, zooals ook wel eens wordt beweerd.

In de muren van de oude bibliotheek (in 't vervolg leskamer) bevinden zich de bovenstukken van gothische ramen. Ook aan deze kant moet vroeger de

kerk van boven vrij gestaan en licht ontvangen hebben van buiten. Zij kunnen echter niet ver naar onder hebben doorgelopen, omdat zich hieronder de broederschapskapellen bevonden.

Tot de linkerzijbeuk behoorde ook het overgebleven gedeelte van het oudste kerkje. Ook in de eindmuur hiervan is aan de kant van het klooster een groot raam geweest. In de stukken zijmuren hiervan werden bij de uitbreiding der kerk gothische bogen aangebracht van dezelfde afmeting als de spitsbogen in de reeds besproken verbindingsmuur der pilaren. Een van deze bogen is nog in zijn geheel te zien op de kleine gewelven. Hierop korrespondeert precies de boog in de andere overgebleven muur van 't oude kerkje aan de tegenover gelegen kant. Deze werd in latere tijd dichtgemetseld door een dun muurtje waartegen nu het Maria-altaar staat. Hij is evenals alle andere, oude spitsbogen der kerk van mergelsteen en is nog bij stukken te zien op de overloop naar 't doksaal, in de tegenwoordige donkere kamer en boven op 't ververshokje. De aanwezigheid van deze boog is een zeker bewijs, dat de linkerbeuk vroeger daar heeft doorgelopen en dus langer geweest is. In de tegenwoordige donkere kamer is ook nog duidelijk te zien, dat de zijmuur der kerk daar afgebroken is. Hoever de linkerbeuk precies doorliep is niet meer met zekerheid te bepalen, omdat daar in de buurt zooveel is verbouwd en zooveel fundamenten gevonden zijn, dat het moeilijk uit te maken is, waartoe de verschillende brokstukken behooren. In alle geval had hij van voren geen vlakke afsluiting zooals tegenwoordig.

De rechterbeuk van de kerk heeft geringere veranderingen ondergaan. Maar ook deze moet vroeger van voren langer geweest zijn, daar de koorafsluiting ± 3 Meter dicht bij het Hoogaltaar lag. De fundamenten van de muurtjes dezer afsluiting, waartegen zich mogelijk ook vroeger zijaltaartjes bevonden, zijn bij de verbouwing teruggevonden. De uitbouw van de rechterbeuk, waarin nu een gedeelte van het orgel en aan de andere kant de kast voor de troonhemels staat, schijnt — zeker wat betreft het bovenstuk — niet tot het oorspronkelijk geheel van de kerk gerekend te moeten worden. Boven de 2 hooge nissen, die zich nu in die uitbouw bevinden, loopt de muur van de kerk recht door naar die van 't koor. En hierin bevinden zich bovenstukken van gothische bogen, overblijfsels van vroegere kerkraden. Ze zijn te zien in 't z.g. „patershol” boven de nissen naast de gewelven. Toch kan deze uitbouw wel zeer oud zijn, zooals zal blijken uit de veranderingen, die hij heeft ondergaan, welke bij de bespreking van het koor zullen te pas komen.

De linker- en rechterbeuk van de kerk, die beide vroeger minstens een paar meter langer waren, zooals we hebben gezien, stonden van voren met elkaar in verbinding door een open ruimte in de muur, die deze 2 gedeelten van elkaar scheidde. Deze ruimte had ook van boven de vorm van een spitsboog, was 1.80 M breed en liep bijna zoo hoog als de tegenwoordige gewelven. Deze ruimte heeft op zich reeds een heele geschiedenis achter de rug. Zij werd achtereenvolgens van boven af bij gedeelten dichtgemetseld. Op verschillende tijden heeft zij gediend als ingang naar 't koor. Op een bepaalde hoogte zat nog een stuk plafond met een gipsrozet, zooals we er in 't klooster meer aantreffen. Na die tijd is deze ruimte als ingang nog iets lager gemaakt en vòòr de laatste verbouwing werd ze gebruikt als bergplaats van kaarsen. Nu doet zij voor de zooveelste maal weer dienst als ingang naar 't nieuwe

koor. 't Bovenstuk van de vroegere muuropening is nog te zien op 't ver-vershokje en ook in de kerk zelf aan de scheuren in de muur boven het doksaal. In het zijpad van de rechterbeuk naast de biechtstoelen zijn ook vele overblijfselen van menschengeraamten gevonden. Evenals de linkerbeuk — waarvan 't reeds bekend was — heeft dus ook deze eertijds als begraafplaats gediend, niet echter het achterste gedeelte bij de hoofdingang van de kerk. Daar werd niets gevonden. Wel werd achter in de rechterbeuk onder 't voorlaatste raam een dichtgemetselde nis gevonden, 2,20 M. hoog, 2,25 M. breed en 37 c.M. diep, ongeveer van dezelfde vorm als er bij het koor ter sprake zullen komen. De nis was van afmeting juist geknipt voor de radiator, die daar geplaatst moest worden. Jammer genoeg kwam men er pas achter, toen daarnaast reeds een stuk muur was uitgekapt, zoodat deze holte slechts voor de helft benut werd. Welke functie deze ruimte verricht heeft, kon niet vastgesteld worden. Mogelijk zijn er in de kerkmuur daar nog meer te vinden en hebben er misschien vroeger biechtstoelen ingestaan.

We hebben reeds gezien dat de kleine gewelven, van hout en leem vervaardigd, oorspronkelijk niet in de kerk thuis hooren. Hoe staat het echter met de steenen gewelven van de rechterbeuk en het koor? Ook deze dateeren van later datum en zijn niet tegelijk met het bouwen der kerk in 1526 aangebracht. Op verschillende wijzen kan men zich hiervan overtuigen. De kerk is niet berekend op deze gewelven.

Zouden ze bij het bouwen van de kerk zijn aan gebracht, dan zouden ze niet zoo onbeholpen en onsymmetrisch zijn (vgl. bijv. maar eens bij 't hoogaltaar), dan zouden de gewelfribben niet plotseling dood loopen tegen de muur. Ook zou men de gewelven dan niet hebben laten rusten aan de eene kant op de ware kapiteelen van dikke, ronde kolommen en aan de andere kant op de kleine kapiteeltjes van lichte, halfronde peilertjes, zoodat de gewelfribben aan de eene kant voluit doorloopen tot op hun steunpunt en aan de andere kant bij elkaar moesten geknutseld worden. Als de gewelven er altijd geweest waren, dan zou ook de verbindingsmuur tusschen de midden-kolommen doel-loos zijn want deze steekt boven de gewelven uit. Bovendien de linkerbeuk had oorspronkelijk een houten gewelf zooals we zagen. Dat dit ook met de rechterbeuk het geval was, kan men met waarschijnlijkheid opmaken uit de balken welke dwars over de steenen gewelven liggen en die ouder zijn als het hout van het dak, dat daarboven ligt.

Ook de dunne, halfronde peilertjes, die gemaakt zijn om de gewelven er op te laten rusten, zijn een bewijs dat de steenen gewelven van later tijd zijn. Want ook deze peilertjes behooren niet tot de oorspronkelijke kerk. Zij toch bestaan uit een aantal op elkaar gestapelde stukken mergelsteen, zijn niet in, maar tegen de muur aan gebracht en daarvan gescheiden door een flinke laag pleisterwerk, die zelfs gewit is. Zij loopen lang niet overal tot op de grond, maar slechts tot zoover zij zichtbaar zijn. Onder elk van deze peilertjes bevindt zich bovendien in de muur ingemetseld een vierkante kolom mergelsteen, die van dezelfde breedte is als de mergelsteenen band, waarop zij van onder rusten en die zich in de heele omtrek van 't koor aan de binnenkant op $2\frac{1}{2}$ Meter hoogte bevindt. In het koor kon dit alleen gecontroleerd worden, maar er bestaat geen reden om aan te nemen dat dit niet met de geheele kerk het geval zou zijn. Waarschijnlijk stak deze band van mergelsteen een eindje uit de muur,

want hij schijnt aan de muuropervlakte te zijn afgekapt, wellicht toen men later de kerk ging witten, want ook de kerk van 1526 schijnt niet direkt gewit te zijn geweest. De witte band, waarop de mergelsteen kolommen rusten, gaf aan de kerk haar oorspronkelijke schoonheid.

Nog een ander bewijs dat de groote gewelven van later tijd zijn en dat de 2 beuken oorspronkelijk even hoog waren, vinden we in het feit, dat het dak van de rechterbeuk en het koor later opgehoogd zijn, waarschijnlijk toen de steenen gewelven gelegd werden. Ook hiervoor zijn voldoende aanwijzingen. Het tegenwoordige kerkdak, dat ligt boven de linkerbeuk en een gedeelte van de rechterbeuk, verandert op de helft van zijn hoogte van richting en loopt van daar veel steiler naar boven. Bovendien is het stuk dak aan de eene kant (fig. 3, a.c.) abnormaal-lang vergeleken met het stuk aan de andere kant (fig. 3, d.a.). Het hout van de dakstoel boven de kleine gewelven (fig. 3, b.c.) is van ouder datum als de rest en is van het oorspronkelijke dakgestoelte alleen overgebleven. Dit is met de verhooging van het dak van boven afgezaagd en ligt schuin tegen de balken van de nieuwe dakstoel. Trekt men de lijn a.b. door en teekent men een lijn in dezelfde richting van uit punt d, dan krijgt men de oorspronkelijke hoogte van het oude dak. Op de teekening (fig. 3) is dit wel wat laag uitgevallen. Het moet precies zoo hoog geweest zijn als het stuk kerkdak wat dwars hierop staat en wat zich bevindt boven de voorste ruimte van de linker kerkbeuk, waar het Maria-altaar staat.

Het gedeelte van de linkerbeuk, dat door het bouwen van de muur, waartegen nu het juist-genoemde Maria-altaar staat, buiten de ruimte der kerk kwam te liggen, heeft een heele ingewikkelde geschiedenis doorgemaakt. Wel zijn daar onder en boven de grond veel resten van vroegere bouwdeelen overgebleven, maar dit kompleks is zoo rommelig, dat er niet meer uit wijs te worden is. Toch ligt daar in de buurt nog een ander bouwstukje, waarover heel wat opheldering gekomen is bij de laatste verbouwing, n.l. de z.g. oude kasteeltoren, die volgens een nogal verbreide traditie zou zijn overgebleven van de „Aldenborch”.

De jongste veranderingen hebben op dit punt echter een groote ontuchtering gebracht. De wenteltrap die zich daar bevindt, kan niet ouder zijn als de kerk van 1526, waartoe hij altijd in dezelfde funktie als tegenwoordig heeft behoord. Hij is 1.95 M² en vormt één geheel in steensverband met de kerkmuur en het kontrefort, waartegen hij is gebouwd. Zou deze trap bestaan hebben voor de kerk, dan zou er in de specie en de steenen minstens een zekere afscheiding moeten te zien zijn geweest. Dit was echter niet het geval. Zou men meenen dat ook de muur daar zou behoord hebben tot het kasteel, dan moet men aannemen, dat de heele kerkmuur aan die kant kasteelmuur is geweest, want deze muur — hij moge van onder dan ook dikwijls met ingangen en nissen bewerkt zijn — bestaat uit één stuk. Voor het laatste zal toch wel niemand iets voelen, want het zou toch al heel toevallig geweest zijn, als een heele kasteelmuur precies van pas zou zijn geweest als kerkmuur. In de omsluitingsmuur van de wenteltrap bevinden zich echter verschillende kleine raampjes (De steenen boog, welke er zich in bevindt, behoort bij de konstruktie van de trap.) Nu is het eigenaardige dat de raampjes onder naar de kant van de kerk gekeerd zijn, terwijl zij in het bovenste gedeelte naar de kant van het klooster gericht zijn. Hoe is dat te verklaren?

De raampjes aan de bovenkant zijn een bewijs, dat de trap vroeger niet door de kloostermuren ingebouwd was, zooals tegenwoordig, maar van boven vrij stond en licht ontving van buiten. Dit is zeker, want op de helik van zijn hoogte bevindt zich een witte kalkstreep, nog een overblijfsel van het dakje dat daartegen aanleunde. Bovenaan heeft deze wenteltrap nu geen afsluiting en is gedeeltelijk gemutileerd. Vroeger sloot hij waarschijnlijk met een koepeltje aan bij het kerkdak, dat verdween met de verhooging daarvan. Omdat inmiddels ook het dak van het klooster daarboven uit was komen liggen, was nu vanzelf daar geen afsluiting meer noodig. Het feit echter dat zich aan de onderkant van de trap raampjes bevonden gekeerd naar de kant van de kerk, diende vroeger tot bewijs, dat deze tot de „Aldenborch" behoord had. Bij het bouwen van de kerk zouden de raampjes dichtgemaakt zijn. Maar de wenteltrap en de kerkmuur vormen een geheel en de raampjes zelf hebben wel degelijk gediend om voor 't onderste gedeelte van de trap licht te bekomen uit de kerk, omdat hij aan de andere kant van onder altijd is ingebouwd geweest door de kloostergebouwen. Bijna aan de oppervlakte van de kerkmuur zaten zelfs nog de stukjes lood, waarin de ruitjes gestaan hebben. Bovendien werd ongeveer 1 Meter naast de tegenwoordige wenteltrap, naar de kant van de muur waartegen het Maria-altaar staat, onder de grond een oud stuk wenteltrap gevonden. Als een van de twee er aanspraak op kan maken tot het kasteel behoort te hebben, dan is het zeker deze laatste.

De tegenwoordige wenteltrap heeft van onder heel wat ingangen gehad. Eerst een aan de kant van het klooster, daarna een opzij. Later werd het onderste gedeelte tot op 2 Meter hoogte door het bouwen van een muurtje buiten gebruik gesteld en vervangen door een houten trap. Nu is hij vanwege de nieuwe ingang naar 't koor alleen vanaf het eerste dormitorium toegankelijk.

Achter de wenteltrap bevindt zich een vierkante ruimte, die gevormd wordt door een van de omsluitingsmuren der trap, door de kerkmuur, een kontrefort en een muur aan de kant van 't klooster. Deze liep voor de verbouwing $\pm 2\frac{1}{2}$ Meter diep in de grond, gerekend vanaf de kerkvloer. Die ruimte moet daar altijd geweest zijn, zoolang als de tegenwoordige kerk bestaat. Naar boven liep echter deze ruimte vroeger slechts door tot op dezelfde hoogte als het dak, dat tegen de wenteltrap aansloot, zooals op de plaats, waar nu het uurwerk zich bevindt, nog te zien is. Daar is in het kontrefort ook een raampje, dat heeft gediend om licht door te laten in dat hokje. Dit is een bewijs dat dit hokje aan die kant in 't begin nog niet door de kloostergebouwen ingesloten werd.

Volgens een minder sterke traditie zou het onderste gedeelte van deze ruimte, waar nu de gewichten van het uurwerk hangen, eertijds de carcer van het klooster geweest zijn. Dit is niet onmogelijk. Op de vroegere hoogte van de kerkvloer heeft zich zeker een houten vloer bevonden, welke zelfs met de verhooging van de kerkvloer — waarover later — ook hooger gelegd is, zooals duidelijk te zien was aan de eikenhouten balken, die er nog lagen. Bovendien waren op diezelfde hoogte 2 lage ingangen tot deze ruimte, één aan de kant van de kerk, en één aan de kant van het klooster. Mogelijk kunnen ze gediend hebben om aan de carcerati de gelegenheid te geven de H. Mis bij te wonen en om de noodzakelijke kommunikatie met het klooster te onderhouden. Bij de laatste verbouwing is een van die ingangen weer gedeeltelijk open

gemaakt, omdat de vorige toegang tot deze holte dichtgemaakt moest worden. Hoe het ook zij met de carcer, 't is zeker dat deze ruimte al heel vroeg is benut voor de gewichten van 't uurwerk. Hierop wijzen de oude, steenen gewichten van een vroeger uurwerk, welke om hun zwaarte tot nu toe altijd daar in de buurt zijn blijven staan, ook nadat een nieuw uurwerk met ijzeren gewichten reeds lang geplaatst was. De wenteltrap en deze holte, die bij vroegere verbouwingen altijd tamelijk wel gespaard zijn gebleven, hebben nu van onder een stuk moeten inboeten. De kerkmuur, waartegen de wenteltrap staat en de daaraan grenzende muur van de linkerdwarsbeuk vertroonen aan de buitenkant boven heel wat kalkstreepen, welke boven elkaar liggen en kriskas door elkaar loopen. Dit zijn alle overblijfselen van daken der vroegere kloostergebouwen. De relatieve ouderdom daarvan is niet meer vast te stellen. Ze zijn eigenlijk ook meer van belang voor de geschiedenis van de verbouwing van het klooster.

Nota bij fig. V.

Dergelijk soort karikaturen met een menselijk gelaat op het onderlichaam treft men reeds in de Middeleeuwen aan. (cfr. Wricht, *Historie de la Caricature*, Paris 1875, 91, fig. 64). Men vindt dit o.a. op een karikatuur, die de luxuria verpersoonlijkt (ibid. 134, fig. 100) en op een andere, die een onreine helsche draak voorstelt (ibid. 131, fig. 96). Ook komt het voor op een karikatuur van Paus Alexander VI (ibid. 232, fig. 150) en bij een personifikatie van de duivel zelf, die Luther inspireert (ibid. 228, fig. 146). Zou misschien de tegenwoordige joker van het kaartspel, die zeker in sommige streken van Noord-Brabant ook „duvelke” genoemd wordt, niet een overblijfsel kunnen zijn van de laatste soort karikatuur en van die, welke we op de achterkant van deze speelkaart aantreffen?

(Wordt vervolgd.)



ONZE VROEGERE WEERTSCHE KLOOSTERKERK 1)

○ OK het koor van onze kerk zag er vroeger heel anders uit. Hiervoor heeft de laatste verbouwing de meeste gegevens gebracht. Vooreerst was de afstand tusschen het hoogaltaar en de koorafsluiting vroeger kleiner, zoodat men er van uit de kerk beter op kon zien als thans. De fundamenten van de muurtjes der vroegere koorafsluiting (fig. 4, CD) liggen 3,10 M. meer naar voren als die der tegenwoordige afsluiting (fig. 4, EF) en zijn slechts 30 c.M. breed. In de muren nabij het hoogaltaar bevinden zich talrijke dicht-gemetselde holten. De kerkmuur was daar niet zeer gaaf meer. Van de voorste nis in de rechter kerkmuur, die maar gedeeltelijk voor de dag kwam (fig. 4, a), konden geen afmetingen genomen worden. Dertig centimeter hier vandaan lag een hardsteenen bekken (b) met in 't midden een gaatje er in. Daar bovenop was gebouwd een omwelling van mergelsteen in den vorm van een spitsboog. Zoo goed als zeker was dit een Lavabo, dat — zooals blijkt uit de geschiedenis der liturgie — vroeger in meerdere kerken te vinden was. Het geheel was 1.30 M. hoog, 1 M. breed en 37 c.M. diep in de muur en lag op een afstand van 1.25 M. van het eerste pilaartje (X) De holte (c), 1.25 M. vanaf X, was van onder en van boven afgesloten door een eikenhouten plank en in 't geheel 1,25 M. hoog en 60 c.M. breed. Waarschijnlijk stonden vroeger hier ampullen enz. Deze nis behoort niet tot de oorspronkelijke kerk. Zij is met leemspecie gemaakt in de muur, die zelf gebouwd is met kalkspecie.

De holte (d) grenzend aan de tweede pilaar, was van boven afgesloten door een eikenhouten plank en liep van onder door in de grond. Zij was 2.60 M. hoog, 2.30 M. breed en 50 c.M. diep. Mogelijk heeft vroeger hierin de Cre-

¹⁾ In verband met de beschouwing van de Weertsche kloosterkerk van 1526 in de vorige aflevering, is het wellicht van belang er op te wijzen, dat — zooals achteraf bij vergelijking is gebleken — onze oude Broerekerk te Bolsward (nu in bezit van de Evangelische Gemeente) verassend veel overeenkomst vertoont met onze kloosterkerk van 1526, zooals zij er volgens onze beschrijving oorspronkelijk moet uitgezien hebben. Zoo o.a. wat betreft het houten gewelf, de dwarsbalken, middenkolommen met verbindingsmuur en verschillende andere onderdeelen. Hoewel de kerk van Bolsward driebeukig is, vertoont toch ook de voorgevel 'n opvallende gelijkenis wat betreft de ingangen ramen, steunbeeren enz.

dens gestaan. Deze ruimte is in latere tijd lager en ondieper gemaakt en deed toen misschien dienst als kast. De nis (h) in de linkerbeuk, 80 c.M. vanaf de hoek van 't Portiunkula-kapelletje, was van dezelfde vorm, evenals ook de nis in de rechterbeuk van de kerk onder het voorlaatste raam, die reeds ter sprake kwam. Zij was 2.60 M. hoog, 2.30 M. breed en 30 c.M. diep. De smalle holte (g) liep diep in de grond. Ongeveer 2 M. daarnaast bevond zich een kast in de muur (f), die vroeger door een zware deur moet afgesloten zijn geweest en 60 c.M. breed en 75 c.M. hoog was. Een van de ijzeren schranieren, waarop de deur draaide, zat nog in de grond. Deze was met lood in gezet in een hardsteenen blok. Is dit misschien vroeger de kluis geweest? 1.50 M. verder bevond zich de oudste en oorspronkelijke ingang naar 't koor (fig. 4, 6). Waarom dit de oudste moet zijn, zal blijken. Zij was aan beide kanten slechts met een halfsteens muurtje dichtgemaakt en 2.20 M. hoog en 1 M. breed. Slechts een halve Meter daarnaast was de vorige ingang, ook 1 M. breed (5). Ook onmiddellijk hiernaast is nog een ingang geweest (4), die van zeer recente datum moet zijn en waarschijnlijk dichtgemaakt is, toen de kloostervleugel die loodrecht op deze kerkmuur staat, verbreed is. Deze was 2.15 M. hoog en 1 M. breed.

Als men altijd op de hoogte geweest was van de aanwezigheid van de oudste ingang (6), dan zou men misschien wel wat zuiniger geweest zijn met het maken van deuren, want de kerkmuur was daar door de talrijke bewerkingen zeer zwak. Dat de plaats waar nu de kooringang (1) weer is, meermalen op verschillende tijden daartoë heeft gediend, hebben we reeds gezien. Holte 3 is de oude ingang naar de z.g. carcer, 1.48 M. van ingang 4.86 c.M. hoog en 1 M. breed.

A en B zijn vierkante steunpilaren geweest van gewone baksteen (75 bij 55 c.M.), die waarschijnlijk met het aanbrengen der steenen gewelven gemaakt zijn als steunpunten en in latere tijden, wellicht bij het maken van het doksaal, afgekapt zijn. Alleen de stukjes die boven het doksaal uitstaken zijn behouden en rondgemaakt ter symmetrie met de ronde pilaren van de kerk. De tegenwoordige afsluitingsmuren EF zijn — zooals we zagen — waarschijnlijk gebouwd op de muren van 't oudste kerkje. Ze zijn 25 c.M. breed boven de grond, onder de grond 45 c.M. Zij liggen meer dan 75 c.M. diep en vormen onder de grond een geheel, wat we niet hebben kunnen nagaan bij de vroegere afsluitingsmuurtjes, omdat de koorvloer daarboven niet opgebroken werd. Dat de fundamenten van de tegenwoordige afsluitingsmuur vroeger een andere dienst hebben gedaan, blijkt duidelijk uit het feit, dat hierin een ingang was (7) van 1 M. breed.

De uitbouw G.H.I.J. hoort — zooals reeds gezegd werd — zeker wat betreft het bovenstuk, niet tot de oorspronkelijke kerk. Dat gedeelte wat tegenwoordig aansluit bij het koor, heeft heel wat bewerking ondergaan. Vroeger is daar een groote uitgang geweest naar de tuin, zooals in de koormuren (2) en in de buitenmuur (8) is te zien. Die in de koormuur was 2.45 M. breed en 2.40 M. hoog. Op zij bevond zich nog een kleine nis (e), 1 M. hoog en 70 c.M. diep, waarvan de bestemming onbekend is. Vroeger moet de uitbouw G.H.I.J. van binnen een geheel gevormd hebben en was hij dus niet verdeeld in twee hoge nissen, wat pas later bij het aanbrengen der gewelven en der steunpilaren A en B het geval was. Dit blijkt duidelijk uit de ramen die zich in

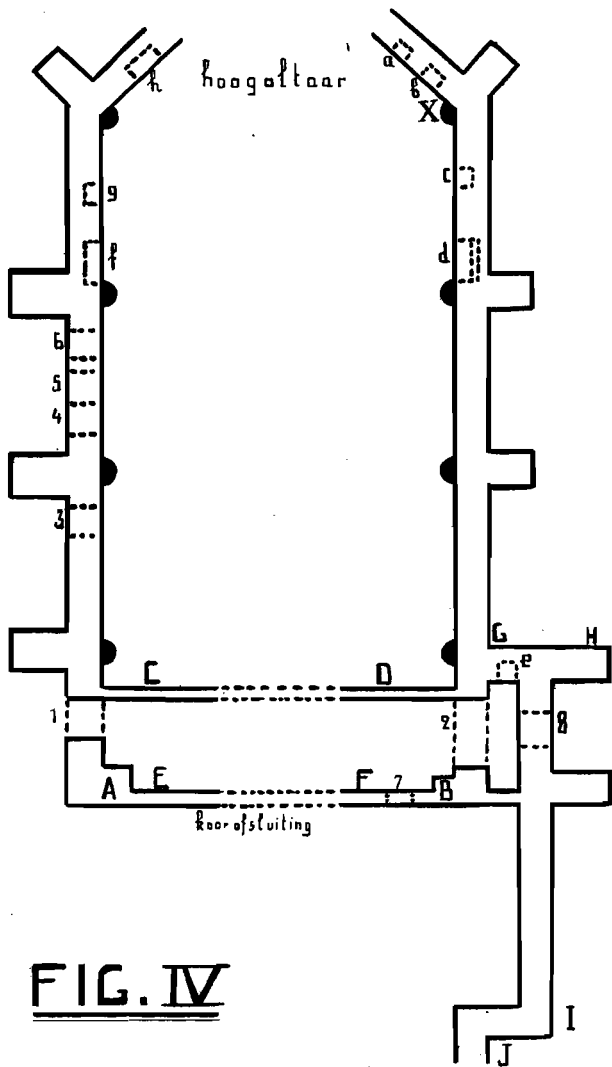


FIG. IV

die uitbouw bevinden. Zooals van de buitenkant aan de kleine steentjes en van de binnenkant aan de scheuren der kerkmuur is te zien, is één van deze ramen verplaatst, wat noodzakelijk was voor de symmetrie, toen de uitbouw in 2 ongelijke deelen gesplitst en het andere raam blindgemaakt werd.

Na het dak, de gewelven en de muren in de omtrek beschouwd te hebben, valt nog het een en ander te zeggen over de vloer, de ramen en het interieur van de kerk. Zeker is het dat de vloer oorspronkelijk ± 30 c.M. lager lag. Vooreerst vinden we daarvoor een aanduiding in het feit dat ongeveer tot op 30 c.M. onder de tegenwoordige vloer een laag zwarte grond te vinden is, welke duidelijk onderscheiden is van het zand daaronder. Op de tweede plaats blijkt dit uit de oudste ingangen en nissen. De drempel van de oudste ingang naar 't koor (fig. 4, 6) lag 30 c.M. lager als de tegenwoordige vloer. Zelfs bevond zich op die diepte daar nog een flink stuk van de vroegere plavuizen vloer, waaronder de fundeering van de kerkmuur doorliep. Ook ingang 3 en de houten vloer van de z.g. carcer lag op dezelfde hoogte. Eveneens lag de drempel van ingang 1 veel dieper. In de ruimte daarnaast onder de vloer van de tegenwoordige ingang, welk gedeelte vroeger bij de kerk behoorde, lagen zelfs 3 vloeren boven elkaar. Onder de bovenste plavuizen vloer lag op 15 c.M. diepte een andere complete plavuizen vloer. Onder deze lag nog een zwartbruine humuslaag van een totaal vermolmde plankenvloer op de hoogte, waar 't stuk wenteltrap, dat daaronder lag, ophield. Ook werden sterke aanwijzingen van een verhooging gevonden in de buurt van het hoogaltaar. De vloer van het tegenwoordige priesterkoor ligt daar nu hooger als de kerkvloer. Op dezelfde hoogte als de vloer van het koor ligt daaronder nog een complete plavuizenvloer. Maar ook dit is niet de oorspronkelijke vloer. Die moet nog 30 c.M. dieper gelegen hebben, zoodat we daar gerekend vanaf de tegenwoordige vloer, 50 c.M. lager komen. De vloer in de buurt van het hoogaltaar lag dan op gelijke hoogte als de kerkvloer. Dit valt op te maken uit het feit dat het steenen bekken van het Lavabo (b) en het onderstuk van de ampullen-nis (c) gelijk lagen met de tegenwoordige vloer daar. Nu is het moeilijk te begrijpen hoe dat Lavabo en die nis voor hun functie geschikt kunnen geweest zijn, als zij altijd gelijk met de vloer gelegen hebben. Bovendien ook de holten f, g, h, d en e liepen dieper door als de tegenwoordige vloer. Ten slotte is in de heele omtrek van het koor onder langs de muur een soort plint van zwarte verf aangebracht, die tot 30 c.M. onder de grond loopt, zooals allerduidelijkst te zien was, o.a. bij de oudste ingang van het koor (6), waar de muur onder ook uitgesleten was door de pijpen, welke daarlangs geschuurd hebben bij het binnenkomen.

Waarom de voetstukken van de twee voorste pilaren in het midden der kerk dieper in den grond liggen dan de overige, blijft een puzzle. Misschien staat dit ook in verband met de verhooging van de vloer. Behalve in de reeds genoemde aanduidingen vinden we tenslotte nog een aanwijzing voor die verhooging in het feit dat de kerkranken vroeger lager zaten, zoodat we aan de onderkant er een stuk moeten bijvoegen en aan de bovenkant een stuk moeten afnemen om de oorspronkelijke ligging te hebben. Deze ramen hebben ook al een heele geschiedenis achter de rug, welke waarschijnlijk ook wel in verband staat met de steenen gewelven. De ramen waren oorspronkelijk van onder $1\frac{1}{2}$ M. lager en gotisch van stijl. Het onderste gedeelte werd eerst

dichtgemaakt bij wijze van een stuk blindraam met gele mergelsteen. Dit stuk was door het verlengde van de vroegere raampeilers in 3 stukken verdeeld, waarvan het middenstuk donkerblauw en de 2 stukken rood geverfd waren, misschien ter aanpassing aan de roode baksteen van de kerkmuren en de hoofdkleur van het raam. Pas later werd er de witkwast overgehaald en in nog latere tijden werd dit stuk blind raam dichtgemetseld en gelijk gemaakt met de muur. Ook werden de gothische ramen vervangen door ramen van andere stijlform, maar een tiental jaren geleden werden de oorspronkelijke gothische ramen weer in eere hersteld; en zooals nu bij de verbouwing bleek in precies dezelfde vorm als vroeger, want de tegenwoordige raampeilers stonden loodrecht op de over gebleven stukken van de vroegere peilers, die iets dikker waren.

Opmerkenswaard is dat alle holten, ook die van de overige nissen in de muur opgevuld waren met stukken mergelsteen, die bewerkt en zelfs geverfd waren. Waar komen deze stukken vandaan? Misschien van die gedeelten der kerk, welke afgebroken zijn, zooals 't voorste stuk van de linkerbeuk.

Vroeger dacht men, dat ook boven de vorige ingang van het koor (5) een raam geweest was, zooals men aan de scheuren daar in de muur meende te zien. Gebleken is, dat dit altijd slechts een blind raam is geweest dat later met de muur gelijk gemaakt werd, waaruit misschien kan opgemaakt worden, dat bij de bouw der kerk in 1526 zich aan die kant ook al klooster-bouwdeelen bevonden. Het onderste stuk van dit raam, wat bij de werkelijke ramen blind werd gemaakt, werd hier tot drie nissen omgevormd, waarin beelden hebben gestaan. Want deze nissen waren beschilderd (rood, bruin, zwart, geel en blauw), hadden van boven kanteeltjes en in elk was bovenaan een aureool aangebracht met roode verf.

Zeker schijnt het, dat ook de kerk van 1526 in het begin niet bepleisterd en gewit was. Dit kan men nog duidelijk zien aan de muurstukken boven de kleine gewelven, die vroeger ook tot het inwendige van de kerk behoord hebben. Bovendien is het moeilijk in te denken, dat de kolommen van mergelsteen niet ter versiering, maar slechts als aanvulsel zouden gediend hebben. Zij zijn immers symmetrisch geplaatst en rusten van onder op een band van mergelsteen. Ook de lage ingang van de z.g. carcer, die zeker van de eerste tijd dateert, was niet gewit. Ook de stukken der ramen, die dichtgemaakt werden met gele mergelsteen, waren eerst niet gewit, maar aan de zijstukken rood geverfd, waarschijnlijk zooals gezegd ter aanpassing aan de roode kleur der baksteen. Eerst later werd er een laag pleisterwerk op aangebracht. Bovendien was het opvallend, dat aan de binnenkant der kerkmuren de meest gave steenen zijn gebruikt, terwijl midden in de muur halfverbrande baksteen zitten. Dat sommige oudere nissen en holten wel gewit waren, brengt geen moeilijkheid, want ook deze kunnen pas later gewit zijn, toen zij nog in gebruik waren.

Van het intérieur der oorspronkelijke kerk weten we overigens zoo goed als niets. Natuurlijk hooren het tegenwoordige hoofdaltaar en ook de 2 zijaltaren van St. Franciskus en St. Antonius, ofschoon zij oud zijn oorspronkelijk niet in de kerk thuis, wijl zij van andere stijlform zijn. Merkwaardig zijn de opschriften. Dat van het St. Franciskus-altaar, hetwelk tamelijk onduidelijk begint te worden, luidt:

Ter Eeren Godts
des Heyl: Mag: Mariae en Francisci
Den Welgeboren Heer H: Joës Vrijheer van de Croon
Heer van Sahorsa en Tashoff. Ridder des Al
derheyst Graf Xsti tot Jerusalem Roms Keysrl
Majste Hofkriegsraet. Over een Regiment Dra
goners Bestelden Oversten. Commandant Der Stadt
Prage. Ook vice Commandant over
alle die soldatescap
in 't Conincrijk
Bohemen

Opschrift van het St. Antonius-altaar:

D. O. M.
Et Sto Antonio A Padua
Posuerunt
Clarissimus D^{nus}. Jôes Costerius J. U. L.
Civitatis Werthsis Et Ejusdem
Districtus Praetor
Ac Receptor Gnralis Dominionum
In Weert Nederweert
Et Wessem
Ac D^{na} Maria van Ham
Conjuges

Het tegenwoordige opschrift van het hoogaltaar: „Sancte Hieronyme, ora pro nobis” is pas van zeer jonge datum. Het authentieke opschrift luidde:

Sancto Hieronymo
Clangores Dei
Expavent

Dit was zeer waarschijnlijk een chronicum, dat het stichtingsjaar van het hoogaltaar aangaf, hetwelk dan is 1768 of 1770, naar gelang men leest „Hieronijmo” of „Hieronymo”. Het hoogaltaar is dan gebouwd 6 of 8 jaar, nadat de groote Slotdeur van het pand werd aangebracht, waarop het jaartal 1762 te lezen staat. Die deur was pas noodig, nadat het voorste stuk van de linker kerkbeuk van de binnenruimte der kerk werd afgesloten, want voor die tijd bevond zich op de plaats van die deur de kerk- en tevens pandmuur, waarvan de fundamenteen zijn teruggevonden. Daar de kerk dus omtrent die tijd een flinke verandering moet hebben ondergaan, wordt het aannemelijk dat toen ook een nieuw hoogaltaar werd aangeschaft en dat de authentieke inscriptie daarvan een chronicum was.

Zoo valt er tenminste hier en daar met eenige zekerheid een datum van verbouwing vast te stellen. Maar na de beschrijving van al het voorafgaande zal het wel niemand verwonderen, dat niet voor elke verandering afzonderlijk een datum kan aangegeven worden. Wel valt uit tal van gegevens met zekerheid op te maken, dat de kerk oorspronkelijk geheel gothisch van stijlform en volkomen symmetrisch was, een prachtig houten gewelf had en er niet zoo plomb uitzag als tegenwoordig. Niet alleen latere verwoestingen en noodzakelijke verbeteringen en herstel, maar ook latere smaakperioden hebben vooral de kerk zelf in de loop der tijden zoo toetgetakeld, dat een degelijke ontruiming

en verruiming zou noodig zijn om haar de origineele schoonheid terug te geven, waarvan behalve het zoo juist genoemde ook de vierkante mergelsteenen kolommen en dito afsluitingsband in de niet-bepleisterde kerkmuren getuigden.

Tot slot nog eenige aantekeningen over de voorwerpen enz., die bij de laatste verbouwing gevonden werden. De gouden of zilveren kandelaars, die volgens een traditie ten tijde van de Fransche Revolutie ergens in de kerkmuren of gewelven zouden verborgen zijn, werden niet gevonden en zullen misschien wel nooit gevonden worden. In de muur van de uitbouw aan de epistelkant (fig. 4, GH) werden echter verschillende interessante kleinigheden ontdekt. De uitbouw G.H.I.J. bestond, zooals gezegd is, oorspronkelijk uit een geheel. De koorafsluiting lag toen parallel met de muur G.H. Waarschijnlijk toen de steenen gewelven gelegd werden, werd de uitbouw in 2 stukken verdeeld door een stuk van de koorafsluiting en pilaar B. Hoe die uitbouw toen van boven afgesloten was, is niet met zekerheid uit te maken, maar zooals blijkt uit de dwarsbalkjes in 't z.g. patershol, wat daarboven ligt, was die afsluiting waarschijnlijk vlak. Later heeft men van die twee gescheiden ruimten 2 hooge nissen gemaakt, die van boven afgesloten waren door een spitsboog. Die nissen werden gemaakt door aparte muurtjes van 24 c.M. dikte, die op 50 c.M. afstand van de kerkmuur opgetrokken werden, zoodat daar holten ontstonden van 50 c.M. breed. Zij loopen van boven door tot in het patershol.

Later zijn deze vierkante holten met puin volgestort, met hier en daar voor de stevigheid er een laag gestampte specie tusschen. In de opgevlude ruimte, welke ligt boven nis e (fig. 4) werd op 3 Meter hoogte boven de tegenwoordige vloer een zwarte laag humus gevonden onder de laag puin, die doorloopt tot in het patershol. Tusschen de humus-laag bevond zich een groot aantal stukken perkament, stukken beschreven en gedrukt papier, een paar steenen pijpen-kopjes, een borsteltje gemaakt van dunne takjes, lappen, stukken watjes enz. Hoe deze dingen daar te recht kwamen, is in verband met het bovenstaande gemakkelijk te begrijpen. Natuurlijk heeft men bij het opvullen der holte eerst de rommel, die boven in het patershol lag, naar beneden geworpen. We kunnen er buiten blijven, of men uit sommige voorwerpen mag opmaken, dat het z.g. patershol ten tijde van de Fransche troebelen bewoond werd, zooals de traditie houdt, maar dat deze dingen boven uit dat hol afkomstig zijn, valt o.a. hieruit op te maken, dat er ook een stuk pakpapier bij was van precies hetzelfde eigenaardige soort als het papier, waarmee boven op de gewelven een van de gaten van dat hol is dichtgemaakt.

Zowel de meeste beschreven als gedrukte stukken waren ongeveer gedateerd van 1800-1845, zoodat dus pas na die tijd de volstorting met puin kan plaats gehad hebben. De stukken perkament zijn natuurlijk ouder. 't Interessantste stukje is de geteekende speelkaart met op de achterkant een monsterfiguur in kleuren¹⁾. Dit kan natuurlijk nog niet zoo oud zijn, maar zal toch wel dateeren uit de tijd toen het kaartspel nog niet lang in zwang was en de kaarten zelf gemaakt werden.

¹⁾ Zie N. S. V, bl. 585, fig. V.

Op een ander papiertje, waarschijnlijk de kopie van een bidprentje, staat het volgende geschreven :

bid voor de ziel van zaliger anna
maria bochols, huysvrouw van K
rudolphus heyligering, overleeden
tot Weert den 7 Julius 1802
in den ouderdom van 53 jaeren
en 7 maenden en 7 daegen
..... ontfermt u onzer heere ontfermt
u onzer en laet ons beyde gaer met goede
gezondheyd oud worden 6 10

R I P

Een ander papiertje was dicht gevouwen en met een draadje toegebonden. Het bevat een lijst van Weertsche weldoeners bij een broodtermijn. Verschillende eigennamen en vreemde woorden zijn op zeer typische wijze geschreven. Het geeft ongeveer de klank weer, zooals het gewone volk die woorden hoort en hier en daar is tegelijk een gebrekkige poging aanwezig om ook de lastige schrijftaal te behouden: 't Is geschreven misschien door een zekere Joannes Maes, want hij voegt bij zijn naam wel te pas het woordje „zelf". Mogelijk kan dit ook wel de knecht van het klooster geweest en door een ander geschreven zijn. Het papiertje is aan een kant door de muizen afgeknabbeld. Aangegeven wordt, waar het brood besteld of gehaald moet worden en wie het zal brengen of halen. Het dokumentje is niet gedateerd, maar uit de andere stukken die er bij lagen, mag men opmaken dat het zeker vóór 1845 of 1850 geschreven is. Dit wordt ook bevestigd door het feit dat mijnheer Clercx, een vroegere Notaris van Weert, die er in voorkomt, geboren werd in 1809 en gestorven is in 1878 volgens de Stadsarchieven. De andere namen konden niet zoo gemakkelijk geverificeerd worden, omdat er meer personen met die naam waren, omdat er geen voornaam bijstaat enz. De straatnamen enz. bestaan tegenwoordig nog ::

Huizen Daar Joannes Maes zelf
bij Joanna Stalkens
bij Hermans op de Maa
bij Jufrou (!) Jansens in... lang ...
bij van Asten 'n de Maastraad (!)
Huizen Die het brood zelf zullen b(rengen)
of brengen bij den Tinegieter p(r)insen ...
bij Janssens de Erlosimaker (horloge-maker !)
bij Sanders de Smid
bij Vroom in de Schoolstraat
bij W. Janses aan het Stat
Jannes (Joannes) gaan
bij De Notaris Clexris (Clercx)
Jufrou pereboom zal het bestellen
Smeets op de Oelemart
Van de broek zal het bestellen bij
van der Heyde de Hoedemaker zal
het brengen de Sekretaris

zal het brengen

Tintemans zal het brengen prinses

de hoedemakers en M Poel zal het brengen

bij mijnheer Staal moet Joannes gaen

van Van den Eynde zulle het brengen

..... M püt De Blausterver (?)

moet Joannes gaan halen

..... Tuinissen Moet Joannes

.....

bij bon..... de schoolstraad (!) Moet

Joannes gaan halen

Verder werden gevonden stukjes van winkeliersrekeningen over 't verschuldigde bedrag aan bestelde koffie en suiker (resp. 60 en 20 cent per pond). Zij dateeren uit de peculium-tijd en zijn gericht aan een zekere P. Devenieter (Definitior) en aan P. Preyen (geb. te Amsterdam 1806, gest. te Megen 1878), die tot 22 Sept. 1847 te Weert gewoond heeft. Een tweetal andere papertjes bevat een geschreven „Haec est praeclarum vas” volgens de oude wijs. De tekst zelf is geschreven in Duitse letters. Ook lagen er bij een paar stukjes van een oud-brevier (in kleurdruk), een stukje van de „Noord-Brabander” van 1845, een bladzijde van een oud traktaatje over de „Fama”, stukken van preeken, titels van preeken op Sexagesima en Septuagesima enz.

De stukken perkament zijn van een oud Gregoriaansch zangboek in het tegenwoordige notenschrift. De ouderdom hiervan kan moeilijk met zekerheid vastgesteld worden, omdat zulk schrift later dikwijls werd nagemaakt, maar volgens een deskundige zijn er zeker stukken bij van de 15de eeuw, zooals aan de opschriften in kleinere letter is te zien. Slechts één volledige pagina van een ander boek was erbij. De rest was in reepen gesneden voor 't inbinden van boeken. Veel past bijelkaar. 't Is wel een raadsel hoe daar op één plaats zooveel van dat perkament bij mekaar gekomen kan zijn, terwijl van de boeken waartoe het behoort heeft niets te vinden was. Wijst het misschien op een verwoesting van de kloosterbibliotheek?

Aan de evangeliekant bij de tegenwoordige ingang van 't koor (fig. 4, 1) werden naast de fundamenten van de kerkmuur scherfjes gevonden van oud-Delfsch aardewerk, die bij elkaar passen en een prachtig-gebloemd schenkkantje vormen, met één oortje, smal voetje en halsje en dik buikje. De kleuren zijn grijs, blauw en bruinrood. Jammer genoeg ontbreken enkele stukjes. Een jaartal staat er niet op, maar uit de plaats, waar 't gevonden is, n.l. onder de derde vloer aldaar (vgl. boven) schijnt men te moeten opmaken, dat het minstens vóór de verbouwing van ± 1760 daar reeds in stukken lag.

Op een steen in de muur aan de binnenkant van de z.g. carcer lagen 2 eigenaardige, halfverroeste sleutels, welke aan mekaar vastzitten en om een scharnietje draaien. Diep in nis g van fig. 4 bevonden zich heel wat stukjes gebrand glas, blauw en bruin van kleur. Misschien overblijfselen van vroegere kerkramen. Tenslotte werd met het aanleggen van de fundamenten voor de verwarmingsketel diep onder de grond een oud pintje gevonden, waarin met ietwat onbeholpen letters staat: $\frac{1}{2}$ Litre. Dit zijn zoo ongeveer de dingen, die gevonden werden. Bijzonder belangrijke voorwerpen hebben dus onze voorzangers niet nagelaten.